

Гордієнко Михайло

ДОСВІД ЕТАТИСТСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ НАЦІЄТВОРЕННЯ В ДОБУ ДЕМОКРАТИЧНОГО ОНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Процес утвердження незалежної української держави не тільки докорінно змінює основоположні підвалини її суспільно-політичного устрою, але й супроводжується підвищеною активністю різних соціальних спільностей, що створює підґрунтя для випробування етнонаціональних відносин. Маючи поліетнічне суспільство, Україна успадкувала досить складне етнонаціональне середовище. Воно потребує уважного вивчення з метою вироблення гармонійної етнонаціональної політики, яка повинна відображати як інтереси титульного українського етносу, так і потреби етнічних меншин. З цього приводу академік І.Ф.Курас зауважує: “До специфічних рис української етнополітичної дійсності додається ще одна обставина. Йдеться про збіг у просторі й часі двох важливих процесів – етнічного відродження меншин, що відчують та усвідомлюють себе суб’єктами етнополітики, з одного боку, та відродження титульного українського етносу, який з об’єктивних причин посідає роль державоутворюючого, – з другого”¹. Насправді стратегічні перспективи для українського поступу фокусуються не в економічних, демографічних чи екологічних пріоритетах (хоча вони потребують невідкладного вирішення), а в оптимальній націєтворчій політиці, яка спроможна забезпечити територіальну цілісність і соціальну стабільність держави.

Слід зважати на те, що нація, на відміну від етносу, – продукт не тільки почуттів, кровноспоріднених зв’язків, але й інтелекту, культури і традицій. Так історично склалося, що формування української нації – це перманентна боротьба за

територію, мову, релігію, державу. Впродовж багатьох століть не лише духовно-культурні цінності, а й сам український етнос був об'єктом асиміляції сусідніх імперій. Виборюючи власну свободу і національну ідентичність, українці зазнавали величезних жертв. Тому в найближчій перспективі новообрана Верховна Рада України зобов'язана виконати свій обов'язок перед Українським народом і законодавчо визнати Голодомор в Україні актом геноциду проти нашої нації. Сучасне покоління українців має пам'ятати свою історію й усвідомлювати, якою ціною дісталася нам свобода і незалежність.

Однак у контексті нових викликів і потреб, нам, за словами Президента України В.Ющенка, треба перестати “скигли-ти по-українськи”. Нація зникає, якщо громадяни перестають думати спільними категоріями, ігнорувати чинники своєї солідарності. Джерелом оптимізму для українців є наша прадавня історія: “Ми – нація, яка ходить на цій землі від часів Трипілля. Нашими національними цінностями дихає вся Європа. Це тут іще 500 років тому було виборче право, тут обирали українських гетьманів, коли в Європі ще передавали владу від батька до сина. Це тут народилася перша в історії конституція, до речі, на 90 років раніше, ніж польська і на 70 років раніше, ніж американська. Чому нам цим не гордитися?”². Українцям слід якомога швидше позбутися комплексу колоніальної периферійності і почати жити за принципом “у вільній країні – вільна нація”.

У ході революційних подій кінця 2004 року з'ясувалося, що згідно з електоральними уподобаннями українська нація має відмінні ідейно-політичні орієнтири. Користуючись цим, деякі політичні маргінали прагнули нав'язати суспільству середньовічну схему, коли в Україні було два гетьмани та відповідний територіальний поділ на Правобережну і Лівобережну України. Цілком очевидно, що активізація номенклатурного сепаратизму – це виключно технологічний проект передвиборчого характеру. Ефективним методом консолідації нації є проведення адміністративної реформи, розширення права регіонів на всіх напрямках державної політики. Для цього,

вважає А.Гальчинський, необхідні конституційні зміни в структурі законодавчої влади – перехід до двопалатного парламенту. Вчений переконаний: “Нам потрібно більше дбати про зміцнення кадрового потенціалу регіонів, формування авторитетної регіональної еліти, підвищення її ролі та впливу на вирішення загальних завдань соціально-економічного й політичного розвитку держави, а відтак і розв’язання проблеми “Схід – Захід”, котра була і залишається однією з найактуальніших у державотворчому процесі”³. В новітню добу гарантом цілісності нації спроможний бути сам український народ, об’єднаний духом Майдану.

Прагматичні політики і українська громадськість визнають, що “помаранчева революція” зробила вагому справу – піднесла на якісно новий рівень національно-патріотичну і громадянську свідомість українців. Однак повністю виконати свою місію їй не вдалося. Нинішній склад уряду свідчить про тактичну перемогу “помаранчевої контрреволюції” і народження неокучмізму. Провідні міністерства нині очолюють люди старої системи, які більше вміють розробляти тіньові схеми, лобіювати інтереси великого бізнесу, аніж сприяти національній консолідації суспільства. Як влучно говорить Д.Павличко: “Українська Помаранчева революція, крім усього іншого, була спробою зупинити рух до влади національно безликих колишніх рабів, а тепер могутніх – імператорів бізнесу, котрі державну владу розглядали й розглядають як частину свого підприємництва і свого верховенства в країні. Ту державну владу їм конче потрібно купити або очолити. Пореволюційні події засвідчили, що відокремлення бізнесу від влади, як це було обіцяно на Майдані Незалежності, не сталося. Навпаки, українські олігархи нині якнайповніше увійшли до законодавчої влади. Якщо раніше їм треба було шукати лобістів серед депутатів Верховної Ради, платити їм за послуги, то тепер вони самі дбатимуть про свої прибуткові інтереси у парламенті і за його межами”⁴. Новий формат влади – це черговий виклик розбудові національної державності.

У сьогоденних умовах українська нація для свого консолідованого розвитку вкрай потребує підтримки стабільної і прогнозованої держави, згуртування національно-патріотичних сил. Ефективно втілювати ідею нації в політичне життя можливо шляхом створення власної держави. Лише національна держава спроможна забезпечити титульному етносу максимально комфортні умови існування. Нинішній етап самоутвердження нації буде успішним лише в тому разі, коли новій владі вдасться позбутися кланово-олігархічних методів управління, активізувати економіку, поліпшити інвестиційне середовище, лібералізувати діяльність українського малого і середнього бізнесу, що є основою збагачення країни. Тоді нація в рамках держави набуває універсального значення, легітимізує етнічну спільноту, відкриває можливість для цивілізованого поступу. Одним із ключових завдань суверенної держави є гарантування “антропологічної стерильності” нації. Якщо сказати більш прагматично, то успішною є лише та держава, яка спроможна захистити свій етнос від асиміляції.

У західній політичній науці найчастіше обґрунтовується підхід, в якому феномен “нація” нерозривно пов’язаний з поняттям “держава”. Етатистська теорія нації (від французького слова *etat* – держава), яка стала панувати в європейській етнополітичній думці в другій половині ХХ ст., розглядає націю як сукупність громадян певної держави, незалежно від їх етнічної, мовної, конфесійної та ін. належностей. Згідно з головною аксіомою етатизму, центральний елемент політичної системи – держава утворює націю і забезпечує функції політичної мобілізації та консолідації етнонаціонального конгломерату до цивілізованої спільноти, яка стає активним суб’єктом політики. Етатизм передбачає безумовне визнання держави як першооснови всіх суспільних процесів і універсального регулятора соціальних відносин.

Ідейно-теоретичне та методологічне підґрунтя етатизму формується з давніх часів. Починаючи з античної доби, держава виступає не тільки провідною інституцією, що інтегрує

суспільство та узгоджує його різноманітні соціальні інтереси, а й стає головним об'єктом філософського осмислення. В моделі ідеальної держави, що обґрунтовується в філософських рецепціях Платона, відзначається: “Мужність або мудрість, що присутні в якійсь єдиній частині держави, роблять всю державу відповідно або мужньою, або мудрою; розсудливість же в державі проявляється по-іншому: вона пронизує на свій лад рішуче все цілком; користуючись всіма своїми струнами, вона змушує і ті, що слабо натягнуті, і ті, що сильно, і середні звучати синхронно між собою”⁵. Крім того Платон застерігав, що держава може збільшуватися лише до тих пір, поки вона не перестане бути єдиною.

Розвиток людської цивілізації потребував удосконалення державного управління. Найбільш адекватну відповідь новим політичним викликам епохи Відродження дає Н.Макіавеллі. В роботі “Державець” він розкриває образ прагматичного володаря і рекомендує способи здійснення раціонального управління державою і утримання політичної влади. Тим самим мислитель робить концептуальний внесок в етатистську теорію. Висхідним принципом політичної парадигми Макіавеллі була думка про те, що люди за своєю природою є меркантильними і злими істотами. Їх турбують не добробут і розвиток держави, а передусім власні матеріальні інтереси. Люди змиряються зі втраченою свободи, влади, навіть зі смертю батька, але не прощають втрати власного майна.

Об'єднати егоїстичні інтереси суспільства в єдину міцну державу здатний сильний правитель, який для досягнення цілі використовує будь-які способи – обман, лестощі, грубу силу, фізичне знищення своїх політичних противників. Дилему про те, що краще: щоб правителя любили чи щоб боялися, Макіавеллі пропонує вирішувати на користь останнього. “Люблять правителів за власним баченням, а бояться – за баченням володарів, тому мудрому правителю краще розраховувати на те, що залежить від нього, а не від когось іншого”⁶. Отже для об'єднання держави, захисту її національних інтересів прийнятні будь-які засоби, незважаючи на вимоги моралі.

Найбільш досконалу філософську рефлексію етатизму розробляє Г.Гегель. Він стверджує, що держава втілює найвищу природну єдність людей, примирює їхні інтереси і знімає всі суперечності. Необхідна передумова виникнення держави – зародження “народного духу”. Народ, який не спромігся створити власної держави, є позаісторичною людністю. “Держава, – пише Гегель, – це проходження Бога у світі; його основою слугує влада розуму, що реалізує себе як волю”⁷. Будучи продуктом об’єктивного духу, а не суспільного договору, держава уособлює божественний характер, має безумовний авторитет і відповідає змістові абсолютної ідеї.

Феномен держави трактується Гегелем як найбільш повне та адекватне осмислення свободи в державно-правових формах наявного буття, що виступає як засіб панування, а не служіння громадянам. Філософ розглядає державу крізь призму ідеї права. Правова держава має гарантувати свободу громадян і забезпечити функціонування влади лише в правовому полі. Особливість етатистського вчення Гегеля полягає в тому, що держава не підноситься над правом, а регулюється ним. Розроблений мислителем своєрідний правовий етатизм сприяє утвердженню демократичних цінностей і побудові громадянського суспільства.

Обґрунтовуючи два шляхи перетворення етнічної спільноти на націю, провідний теоретик сучасного етніцизму Е.Сміт підкреслює провідну роль у цьому процесі держави: “Перший шлях спонсорований державою. Він починається з латеральної етнічної спільноти, ядра етнічної держави. Дедалі централізуючись і бюрократизуючись, ця держава намагається інкорпорувати середній клас і навколишні регіони через військові, фінансові, юридичні та адміністративні процеси... Якщо інтелігенція й відіграє якусь роль у цьому процесі, то підпорядковану. Головними акторами є королі, міністри та бюрократи, згодом з’являється і середній клас”⁸. Отже, явище етатизму пов’язане з централізацією і бюрократизацією політичної влади.

У вітчизняній суспільно-політичній традиції етатистську концепцію націєтворення досліджував В.Липинський. Цей

видатний український мислитель початку ХХ ст. у своїй головній політичній роботі “Листи до братів-хліборобів” обґрунтовує ідею “територіальної нації”. “Влада здобувається людьми для здійснення своїх хотінь, на окресленій території, серед живучого на цій території окресленого громадянства, при помочі того чи іншого методу організації, од якого залежить та чи інша форма держави і закону і та чи інша форма існування нації”⁹.

Такі категоріальні поняття як “Територія” або, ширше, “Земля”, мають для Липинського сакральне значення і становлять квінтесенцію його націології. Підтвердженням цього є авторитетні слова Д. Чижевського: “...Липинський вважає територію основним та конструктивним складовим елементом буття нації... Прив’язаність до своєї рідної землі, підтримує та скріплює національну свідомість... Територіальний патріотизм – лежить в основі всякої організації нації – впливає із інстинкту осілості”¹⁰. Відкидаючи народницький світогляд, Липинський обґрунтовує ідею переваги політичного над етнічним.

Уже в вступному слові до “Листів” Липинський виразно окреслив свій етатистський політичний принцип: “...Нація для нас – це всі мешканці даної Землі і всі громадяни даної Держави, а не “пролетаріат” і не мова, віра, плем’я”¹¹. При цьому феномен нації ототожнюється з поняттям держави. На відміну від теоретиків лівої ідеології, що майже ігнорували націю, чи націоналістів, які мали радикальні погляди стосовно етнічних питань, в націології Липинського відсутні крайнощі.

Учений пропонує територіальний чинник покласти в основу консолідації різнорідних соціальних і етнічних верств. “І тільки в Українській державі, – стверджує мислитель, – тільки в процесі співжиття мешканців України на одмежованій державно території – може витворитися з них Українська Нація. Так, наприклад, як повстає на наших очах Американська нація з процесу співжиття різних націй і різних класів на території сполучених держав”¹². Згідно з логікою вченого “титільна нація” позбавлена ідейно-політичної монополії, однак вона є

легітимною підставою для національного самовизначення і утвердження суверенної держави.

Будучи бездержавним народом упродовж багатьох століть, в українського етносу існує генетично обумовлений комплекс національної меншовартості, який і до сьогодні суттєво гальмує націєтворчі процеси. Ці обставини дозволяють експлуатувати образ “маргіналізованого українця”. Крім паталогічного українофоба Жириновського, неоімперські ідеї відверто пропагує, наприклад, головний ідеолог “Єдиної Росії” пан В.Сурков. Він стверджує, що українці не є “державотворчим народом” і не мають навичок державного існування, тому приречені на статус вічної провінції. Інша епатажна постать, володар призу “Золоте перо Росії” М.Леонтьєв вважає, що “українська політика – завжди зрада: хто перший зраджує – той і на коні”. Таке твердження, на жаль, виявилось небезпідставним. Формування нової влади відбувається з допомогою сумнівних у морально-етичному відношенні методів. Однак це не провина українського народу, а наслідок його примусової колонізації, що змушує нинішню політичну еліту робити непопулярні кроки заради єдності нації.

В українців немає підстав схилити голови ні перед ким, адже для самодостатнього розвитку у нас є духовні, матеріальні та людські ресурси. За словами В.Липинського: “Ми маємо надзвичайно здібну, сильну, здорову народну масу з окремою мовою, окремою своєрідною культурою, масу, що компактно живе на точно означеній території. Маємо отже основні статичні елементи нації, які в теорії завжди можуть служити підставою для бажання перетворити їх в елементи динамічні: для формування з нашої несвідомої етнографічної маси свідомої та зорганізованої державної нації”¹³. Нинішньому поколінню українців слід пам'ятати, що віра у власні сили створює потужний пасіонарний потенціал для розвитку нації.

В етатистському проєкті В.Липинського ефективним націоінтегруючим чинником виступає держава. Тільки за умови власної держави етнографічна спільнота спроможна

національно ідентифікуватися і утвердитися в рамках цивілізаційного простору. Провідною ідеологією державотворення і головною детермінантою буття нації, за Липинським, є консерватизм. На думку вченого нація для свого гармонійного буття потребує “задержування”, консервування матеріальних ресурсів і духовної культури. Нація твориться не лише патріотично-раціональними зусиллями сучасного покоління, а базується на політичному досвіді та історичних традиціях минулого. Руйнування консервативної ідеології веде до кризи державотворення.

Найкращий вибір форми державного правління для України, за Липинським, це шлях “класократії”. Мислитель був переконаний, що лише монархія може об’єднати українську націю, адже вона відповідає зовнішній формі національного існування і містичній душі нашого народу. “Такою формою є персоніфікація нашої національної ідеї в особі одного і єдиного для цілої нації Голови національної держави, символізуючого повагу, силу, єдність і неподільність цілої Української Нації... Для нас, українських хліборобів, питання Українського Гетьманства це питання життя”¹⁴. Звичайно, в понятійно-категоріальному сенсі такі рецепції Липинського можна назвати анахронізмом. Однак у вираженні сутнісних речей, вони майже тожні нашим сьгоднішнім політичним реаліям.

Пріоритетним модусом сучасного українського державотворення є політична реформа, що регламентується Законом України “Про внесення змін до Конституції України” №2222 від 08.12.2004 р. На жаль, цей концептуальний документ був прийнятий в екстремальних умовах народного повстання, без врахування об’єктивних процесів націєтворення. Нині ми вже маємо переконливі свідчення того, що політична реформа за своїм змістом неадекватна фундаментальним суспільним потребам, вона не сприяє посиленню дієвості влади та розвитку демократії. Конституційні зміни були спрямовані не на удосконалення механізмів діяльності влади, а на банальний її перерозподіл шляхом обмеження повноважень Президента. Як наслідок – в Україні розпочато змагання за першість у державі,

з'ясування політичної дилеми: хто головний – Президент чи прем'єр? Це не гармонізує гілки влади, а вносить додаткову напругу. Свідченням цього є те, що вже зараз уряд прагне контролювати діяльність парламентської коаліції і парламенту в цілому.

З нашого погляду, в транзитний період буття української нації доцільно дотримуватися етатистської моделі націєтворення Липинського, за якою сильна виконавча влада, персоніфікована в руках Монарха (Президента), має ефективний управлінський потенціал і високий рівень легітимності. Якщо главу держави обирає більшість народу України на чесних і демократичних виборах, то його легітимність не піддається сумніву. Відповідно ті політичні сили, які наполягають на обмеженні повноважень Президента, особливо в умовах системної політичної кризи України, сприяють не консолідації, а дезінтеграції нації.

Разом з тим етатистську модель, згідно з якою формування нації відбувається на основі вже існуючої держави, не треба абсолютизувати. Будучи колонізованими впродовж багатьох століть, українці зазнали значних деформацій під впливом саме етатистських чинників. Радянській імперії була притаманна надмірна централізація влади, утиски прав і свобод громадян, сваволя правлячої верхівки. Етатизм в умовах диктатури набуває рис політичного абсурду, адже держава перетворюється в тотальний репресивний орган. Ми схильні вважати, що логіку етатизму доцільно використовувати в перехідних суспільствах, які, позбувшись авторитарних режимів, стали на шлях розбудови демократії і громадянського суспільства. В цьому разі етатизм має ґрунтуватися на правових нормах і охоплювати головним чином сферу економіки. Держава повинна виступати промотором демократичних процесів, але й сама контролюватися громадськими організаціями, політичними партіями, рухами тощо.

У теоретичному відношенні поняття нації і держави – явища різного порядку. Особливості цих понять аргументовано

пояснює В.Вілков: “Нації – це продукт історичного розвитку, форма спільності людей, що з’являються в період Нового Часу, у процесі формування індустріального суспільства і буржуазних держав. Держави ж з’явилися задовго до виникнення націй... При цьому, одні нації не мають своєї державності, а інші існують у коридорах декількох держав. У цілому, “держава” і “нація” у більшості випадків не збігаються ні за соціально-політичними, ні хронологічними історичними, ні територіальними ознаками”¹⁵.

Забезпечення прогресивного поступу держави неможливе без ідейного згуртування нації. Мотиваційні чинники такої суспільної інтеграції концентруються в рамках національної ідеї, що формується з урахуванням інтересів якомога ширших суспільних верст і відображає ментально-екзистенційні проєкції буття етносу. За словами Липинського: “Не існує ні одної європейської нації без спільної ідеї національної незалежності і без спільної боротьби за цю незалежність. І тільки коли існує об’єднуюча спільна ідея української національної незалежності, можемо говорити про існування української нації”¹⁶.

Враховуючи сучасні політичні тенденції, мудре зауваження з цього приводу робить М.Попович: “Національна ідея покликана консолідувати українську націю не як єдина надпартійна ідеологія і не за допомогою державного примусу, а як спільна платформа всіх тих політичних, громадських, культурних сил, що визнають основні конституційні засади нашого національного буття”¹⁷. Оптимальним консолідуючим фактором для постгенцидного українського суспільства може стати гармонійне поєднання й синхронна реалізація демократичної, національної та соціальної політики.

Розбудовуючи сучасну націю, українським лідерам варто прислухатися до слів І.Франка: “...синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного ... життя і розвою нації. Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство

людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації”¹⁸. Нову владу можна назвати успішною лише тоді, коли реальним стане об’єднання берегів Дніпра, підвищення добробуту людей, здійснення демократичних перетворень.

Відсутність стратегії державного курсу в сучасному динамічному світі дорівнює невизначеності національного майбутнього. Для новітньої України політична консолідація нації є важливим завданням усіх гілок влади та суспільних інституцій. Саме довкола національного інтересу повинні об’єднатися всі суб’єкти політичного процесу. В поствиборчий період морально-етичним документом для загальнонаціонального примирення та інструментом узгодження стратегічної політики України покликаний бути Універсал національної єдності, де чітко зазначено: “Збереження суверенності і цілісності, унітарності та соборності України – непорушних принципів існування держави”¹⁹. Також в ньому виписані доленосні позиції, які спільними зусиллями обіцяють здійснити політичні лідери задля досягнення національної єдності та розв’язання нагальних завдань економічного, соціального та гуманітарного розвитку України.

¹ *Курас І.* Етнополітологія. Перші кроки становлення. – К., 2004. – С. 176.

² Україні найбільше потрібна політична стабільність. З промови Президента України Віктора Юшенка на відкритті IV Всесвітнього форуму українців 18 серпня 2006 року // Урядовий кур’єр. – 2006. – 22 серпня. – №156.

³ *Гальчинський А.* Помаранчева революція і нова влада. – К., 2005. – С. 86.

⁴ Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. *Д.Павличко*. – К., 2006. – С. 7–8.

⁵ *Платон.* Государство // Политология: хрестоматия / Сост. проф. *М.А.Василик*. – М., 1999. – С. 94.

⁶ *Макиавелли Н.* Государь – М., 1990. – С. 51.

⁷ Гегель Г. Философия права – М., 1990. – С. 284.

⁸ Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. – К., 2006. – С. 76.

⁹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 374.

¹⁰ Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 1996. – С.123.

¹¹ Липинський В. Назв.праця. – С. XIII.

¹² Там само. – С. XVI.

¹³ Там само. – С. 68.

¹⁴ Там само. – С. 88.

¹⁵ Вілков В. Етатистська концепція нації в структурі сучасної етно-політології // Політологічний вісник. – 2002. – №12. – С. 63–64.

¹⁶ Липинський В. Назв.праця . – С. 4.

¹⁷ Попович М. Концепція національної ідеї та механізми її впровадження // Національна ідея і соціальні трансформації в Україні / М.В.Попович та ін. – К., 2005. – С. 9.

¹⁸ Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка. – С. 308–309.

¹⁹ Універсал національної єдності // День. – 2006, – 5 серпня. – № 130.